

М. МЕҒДИЗАДЭ
Педагожи элмәри намизәди.

МӘКТӘБ САҢӘСИНДӘ ЛЕНИН—СТАЛИН МИЛЛИ СИЯСӘТИНИН ТӘНТӘНӘСИ

«Болшевикләр партиясынын җилли мәсәлә үзрә Ленин вә Сталин тәрәфиндән һазырланмыш нәзәриййә» вә програмы чоһмилләтли сосялист дәвләти олан Совет Иттифагында галибийәтлә һаята кечирилмишдир.

Мә'лумдур ки, мәдәниййәтә мүнәсибәт, хусусән Иттифагымызда олан милләтләрин мәктәпләринә олан мүнәсибәт бу нәзәриййә вә програмда әсас ер тутур, Ленин — Сталин милли сиясәтиндә мәркәзи мәсәләрдән бирини тәшкил эдир.

«Ленин — Сталин милли сиясәтин чаһаншүмүл тарихи'әһәмиййәти ондан ибарәтдир ки, бу сиясәтин дәнмәдән ардычыл сурәтдә ернә етирилмәси нәтичәсиндә, болшевикләр партиясынын вә совет дәвләтинин күндәлик гайғысы нәтичәсиндә, бөйүк рус халгынын гардашлыг көмәйн сайәсиндә гүдрәтли вәтәнимизин бүтүн халгларынын, о чүмләдән Азәрбайҗан халгынын формача милли, мәзмунча сосялист мәдәниййәти бәшәр тарихиндә көрүнмәмиш бир сүр'әтлә күндән-күнә инкишаф эдиб чичәкләнир.

Мәктәб саһәсиндә Ленин—Сталин милли сиясәтинин маһиййәти нәдән ибарәтдир? Бу сиясәтин инкишаф мәрһәләләри һансылардыр? Сосялист дәвләгиндә, о чүмләдән Совет Азәрбайҗанында бу сиясәтин тәнтәнәси нә илә ифадә олунур?

I.

Мә'лумдур ки, ингилабдан әввәлки Русиянын учгарларында, хусусән Азәрбайҗанда ана дилиндә мәктәбин тәшкил эдилмәси милли мәсәләнин үзви һиссәләриндән бири олмаг әтибарилә педагожи мәсәләдән артыг сияси бир мәсәлә иди. «Зира мүтләгиййәт өз империалист-мүстәмләкәчилик сиясәти хатиринә учгар халгларын бүтүн милли мәдәниййәт тәшәббүсләрини боғур, бу халглар үчүн ана дилиндә ачылан мәктәпләри гадаған эдир, дәвләт вә ичтиман тәшкилатлардан ана дилини сыхышдырыб чыхарды.

«Чаризм күтләләри гул һалында вә чәһаләтдә сахламаг үчүн учгарларда патриархал-феодал зүлмүнү гәсдән шиддәтләндирди... Чаризм күтләләри чәһаләтдә сахламаг үчүн ерли мәктәпләри, театрлары, маариф мүәссисәләрини сыхышдырыр, бә'зән дә тамамилә ләғв эдирди»¹.

«Чар һөкүмәти милли мәдәниййәтин нә шәкилдә олурса-олсун тәзәһүрүнү боғмаға чалышыр, рус олмаг миллиләтләри зорла «руслашдырмаг» сиясәти еридирди. Чаризм рус олмаг халгларын чәлләды вә залими иди»².

Учгар өлкәләрин халглары, онларын габагчылы нүмайәндәләри чар

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, IV җилд, сәһ. 394—395.

² «УИК(б)П Тарихинин Гыса курсу», сәһ. 6.

пекумәтинин бу мұртәче сиясәти илә һеч бир вәһилә барышмағ истәмирдиләр. Онлар рус халғынын мәктәбинә, рус мәдәнийәтинә, әдәбийят вә дилинә һәмишә бөйүк һөрмәтлә янашмағла бәрәбәр, бүтүн гүввәләри илә чаризмин бу мұртәче сиясәтинә гаршы, өз дилләринин, әдәбийят вә мәдәнийәтләринин инкишафы уғрунда, ана дилинә мәктәпләрин тәшкил әдилмәси уғрунда даима мұбаризә апарырдылар. Бу мұбаризәдә онлары һәр шейдән әввәл XIX әср, хусусән 60-чы илләр Русиясынын габагчыл ичтимаи-сияси, әлими-педагожи идеаллары руһландырырды.

Чар Русиясындакы учғар халғларын бир чох габагчыл оғуллары — Күрчүстанда Я. С. Гигобашвили, Эрмәнистанда Хачатур Абовян, Тағарыстанда Гәйүм Нәсир, Азәрбайчанда М. Ф. Ахундов, Нәсәнбәй Мәликов-Зәрдаби вә башгалары габагчыл рус мәдәнийәтинин нәчиб тәсири алтында өз халғларынын мәдәнийәтинин инкишафы үчүн чох иш көрмүш, ана дилинә мәктәпләрин тәшкил әдилмәси фикрини ирәли сүрәрәк, бунун еринә етирилмәси уғрунда мұбаризә апармышлар. Ләкин бу габагчыл адамлар өз нәчиб арзуларыны о заман һәятә кечирә билмәдиләр, чүнки чаризм инадла өз ассимилясия сиясәтини давам етдирди.

Учғар халғлара ана дилинә мәктәб ачмағ мәсәләси үмуми милли мәсәләнин әсас һиссәләриндән бири олмағ әтибарилә биринчи рус ингилабынын тәсири нәтижәсиндә XX әсрин әввәлиндән башлаярақ кәскин мұбаризә һәдәфинә чеврилир.

Русияда марксизм идеяларынын, болшевиизм идеяларынын кетдикчә кениш яйылмасы илә әлағәдәр оларағ милли мәсәлә чидди әһәмийәт кәсб эдир вә Ленин — Сталин тәрәфиндән болшевикләр партиясынын күндәлик мәсәләләри сырасында да һа кәскин гоюлурду.

1913-чү илдә Ленин йолдаш язмышды ки, о заманкы Русияда милли мәсәлә ичтимаи һәятин мә-

сәләләри сырасында көркәмлә ер тутмаға башламышдыр. Буна көр һеч тәсәдүфи дейил ки, мәһз Ленин вә Сталин милли мәсәлә үзрә бүтөн вә ардычыл бир нәзәрийә вә програм яратмалы олмуш, ону Русиядакы ингилаби мұбаризә илә, бу мұбаризәнин мұхтәлиф мәрһәләләриндә мейдана чыхан вәзифәләрлә әлағәләндрмишләр.

Учғарларын халғлары үчүн ана дилинә мәктәб тәшкил әтмәк мәсәләси дә милли мәсәләнин үзви бир һиссәси олмағ әтибарилә өзүнүн еканә дүзкүн һәллини Ленин — Сталин тәрәфиндән, биринчи дүня мұһарибәсиндән габағ һазырланмыш милли мәсәләнин бу марксист нәзәрийәсиндә тапмышдыр.

Ленин — Сталин нәзәрийәсиндә мәктәб мәсәләси кечмишдә башгалары тәрәфиндән әдилдийи кимн педагожи планда дейил, мәһз сиясәт планда ишләнмишдир.

Учғар халғларын мәктәб мәсәләси саһәсиндә мұтләғийәтин йүрүтдүйү мұртәче сиясәти Ленин вә Сталин мүнтәзәм оларағ ифша етмишләр.

Сталин йолдаш һәлә 1901-чи илдә язмышды:

«Өзләринә мәктәб ачмағ, дәвләт идарәләриндә ишләмәк һүгугунда мәһрум олан, мұтләғийәтин бу гәдәр чанфәшанлығла еритдийи биабырчы вә әзичи руслашдырма сиясәтинә боюн әймәк мәҷбурийәтиндә галан күрчүләр, әрмәниләр вә башга милләтләр дә инләйирләр».

Милли мәсәләнин, хусусән мәктәб мәсәләсинин Ленин йолдашын тәләби үзрә партиямызын програмына дахил әдилмәси даһи рәһбәрин бу мәсәләйә нә гәдәр бөйүк әһәмийәт вердийини айдын бир сурәтдә көс-тәрир. Бу програмын лайиһәси Ленин йолдаш тәрәфиндән һазырланмыш вә РСДФП-нин II гурултаһында тәсдиг әдилмишдир.

Бу програмын 8-чи маддәсиндә дейилир:

«Һали ана дилиндә тәһсил алмаг һугугуна малик олмалы вә буну тәһмин этмәк үчүн дәвләтин вә өзүнү идәрә тәшкилатларынын һесабына лазымы мәктәпләр ачылмалыдыр; һәр бир вәтәндаш йығынчагларда ана дилиндә данышмаг һугугуна малик олмалыдыр; бүтүн ерли ичтимаи вә дәвләт идәрәләриндә дәвләт дили илә янашы олараг ана дили дә ишләдилмәлидир»¹.

И. В. «Сталин йолдаш язмышдыр ки: «Әкәр мусалман вә я йәһуди фәһләсинә йығынчаг вә мұһазирәләрдә өз ана дилиндән истифадә этмәк имканы верилмирсә,» онларын мәктәпләри бағланьрса, о заман онларын мәһәви истедадынын там йикшиафындан чидди данышмаг олмаш»².

1906-чи ил рус ингилабы чәмийәтин бүтүн синифләрини һәрәкәтә кәтирдиди. Ингилабын далғалары бүтүн Русияны, о чүмләдән Загафғазияны да бүрүдү. О заман Бақыда билаваситә Сталин йолдашын рәһбәрлик вәтдийи бу ингилаби һәрәкәт хусусилә кениш яйылмышды.

Милли мәсәлә һаггында Ленин — Сталин нәзәрийәси, болшевикләр партиясынын бу сәһәдәки фәәлийәти, кетдикчә йүксәлән ингилаби һәрәкәт учгарларын габагчыл адамларыны, о чүмләдән Азәрбайҗанын габагчыл зиялыларыны — мүәллимләрин, язчы вә мұһәррирләрин прогрессив һиссәсини ана дилиндә мәктәб тәшкил этмәк уғрунда мұбаризәә руһландырырды.

Азәрбайҗан мәдәнийәтинин һәсәнбәй Мәликов-Зәрдаби, Ч. Мәммәдгулузадә, М. Ә. Сабир, С. С. Ахундов, Ү. Ғачыбәйов, А. Шаиг, Р. Әфәндиев, М. Маһмудбәйов киими габагчыл маарифчи нұмайәндәләри ана дилиндә мәктәпләрин тәшкил вәдилмәси уғрунда мұбаризә апарырдылар. «Бақы шәһәринин мусалман халқ мүәллимләри адындан» онлар чар һөкүмәтини 1905-чи илин мартында петиция верәрәк, Азәрбайҗан дилиндә рус мәктәплә-

ринә бәнзәр мәктәпләрин тәшкил вәдилмәсини, бурада рус дили тәдрисинә хусуси фикир верилмәсини вә һәр ики чинсдән олан азәрбайҗанлы ушаглар үчүн ибтидаи-ичбари тәһсилин һаята кечирилмәсини тәләб этмишдиләр¹.

1905-чи ил ингилабынын тәсири алтында чар һөкүмәтинин вердийи мұвәггәти күзәштләрдән истифадә эдәрәк Азәрбайҗан халғынын бугабагчыл оғуллары 1906 — 1907-чи илләрдә мүәллимләр гурултайы чағьрыб ана дилиндә мәктәб ачмаг мәсәләсини мұзакирә этмишдиләр. Онлар демократик («Молла Нәсрәддин» журналы) вә либерал («Иршад», «Тәрәгги» гәзетләри) мәтбуатын сәһифәләриндә мәктәб вә мәдрәсәләрин әлейһинә чыхыш эдәрәк кәстәрирдиләр ки, бу мәктәпләрдә ушаглар ана дилләриндә дейил, яд әрәб, фарс дилләриндә охудулур, бу мәктәпләрдә мұасир дәврүн дейил, орта әсрин руһу һөкм сүрүр. Азәрбайҗанын бу габагчыл адамлары, хусусән Ч. Мәммәдгулузадә өз сатирик журналы «Молла Нәсрәддин» васитәсилә пантүркистләри вә панисламистләри ардычыл олараг ифша эдирдиләр. Пантүркистләр вә панисламистләр бир тәрәфдән өз мұртҗә мәтбуатлары («Һаят» гәзети, «Фюзат» журналы), о бириси тәрәфдән түрк, әрәб, фарс дилиндә олан мәктәпләр (Бақыда Сәадәт мәктәпләри, Кәһчәдә мәдрәсәләр) васитәсилә Азәрбайҗан дилини вә әдәбийятыны инкар эдир, Азәрбайҗанда түрк, иран вә әрәб тәсирийи йаймаға чалышырдылар. Лакин «Молла Нәсрәддин»чиләр онларын бүтүн бу вәһдләрини тар-мар эдирдиләр.

Азәрбайҗан әдәбийятынын габагчыл нұмайәндәләри һәтта програмлар һазырламыш, рус тәдрис китабларынын тәчрүбәсини нәзәрә алараг ана дилиндә дәрсликләр дүзәлтмишдиләр. Онлар дәвләт мәктәпләриндә ана дилинин тәдрисини хейли яхшылашдырмыш, Азәрбайҗан әдәби

¹ И. В. Оталин, Әсәрләри, I чилд, сәһ. 48.

² И. В. Сталин, Әсәрләри, II чилд, сәһ. 342.

¹ Бах, «Каспи» гәзети, 1905-чи ил, 31 март, № 58.

дилини вэ адабийятыны инкишаф этдирмиш вэ бунунла да ана дилиндэ мэктабларин яранмасы үчүн педагожи зэмин хазырламышдылар. Күрчүстанда, Эрманистанда вэ башга учгар вилайэтлэрдэ дэ белэ иш апарылырды.

Лакин милли мәсәлә о заман үмүмийәтлэ һәлл эдилмәдийиндән учгарларда ана дилиндэ мэктабларин тәшкил эдилмәси дэ бир арзу оларга һәлл эдилмәмиш галырды.

1907-чи илдэ иртича дөврүнүн башланмасы илә әләгәдар оларга чар һөкүмәти өзүнүн бүтүн вәдләриндән имтина этди вэ милли мәдәнийәтин бүтүн тәзаһүрләрини, хусусән милли дилләрдә олан мэктабларин ләғв әтмәйә башлады.

Милли мәсәләнин бүтүнлүклә һәлл эдилмәси уғрунда апарылан мүбаризә кими Русиядакы милләтләр үчүн ана дилиндэ мэктабләр тәшкил әтмәк уғрунда апарылан мүбаризә дэ ялныз болшевикләр партиясы тәрәфиндән, бөйүк Ленин, Сталин тәрәфиндән галибийәтлә баша чатдырылды.

II.

Милли мәсәлә һаггында чаһаншүмул-тарихи әһәмийәти олан нәзәрийәләриндә Ленин вэ Сталин буну әсас тутурдулар ки, «милли мәсәлә ингилабын инкишафы мәсәләси кими, үмуми мәсәләнин бир һиссәсидир, ингилабын мүхтәлиф мәрһәләләриндә милли мәсәлә гаршысында, һәр бир мүәййән тарихи вахтда ингилабын характеринә уйгун олан мүхтәлиф вәзифәләр дурур, буна уйгун оларга, партиянын милли мәсәләләкәи сиясәти дэ дәйишир»¹.

Биринчи дүня мүһарибәси әрәфәсиндә «гарих Русияда буржуа-демократик ингилабыны вахтын тәләб әтдийн бир вәзифә кими ирәли сүрдүйү заман», Ленин вэ Сталин «милли мәсәләнин һәллини Русияда демократик чеврилишин мүгәддәрәти илә бағлайырдылар»².

Учгарларда ана дилиндә мэктабларин ачылмасы мәсәләсини Ленин вэ Сталин сияси идарә үсулунун демократикләшдирилмәси илә әләгәләндирирдиләр, онлар һесаб эдирдиләр ки, «чаризмин деврилмәси, феодализм галыгларынын ләғв эдилмәси вэ өлкәнин тамамилә демократикләшдирилмәси — капитализм чәрчивәси дахилиндә милли мәсәләнин ән яхшы һәллидир», — беләликлә дэ халгларын дилләринин һүгүг бәрәбәрлийи вэ ана дилиндә мэктабләр ярадылмасы мәсәләсинин ән яхшы һәллидир.

Ленин вэ Сталин бу кестәришинә иснад эдән болшевикләр партиясы, милли мәсәләдән, хусусән мэктаб мәсәләсиндән өз синфи мәгсәдләри үчүн истифадә әтмәйә чалышан либерал буржуазия гаршы амансыз мүбаризә апармышдыр, 1913-чү илин декабрында Петроградда халг маарифи үзрә I Үмумрусия гурултайы чағырылмышды. Бу гурултайын хусуси бир бөлмәси Русияда яшаян мүхтәлиф милләтләрин «нүмайәндәләринин» иштиракилә башга милләтләр үчүн мэктабләр ачмаг һаггында мәсәлә мүзакирә әтмишди. О заманкы буржуа мәтбуаты бу мәсәлә илә әләгәдар оларга һай-күй галдырмыш, башга милләтләрин тәһсил «гайғысына галдыгыны» нүмайиш әтдирмәйә башламышды. Һәтта гурултайын гәтнамәсиндә бүтүн милли ибтидаи мэктабләрдә «шакирдләрин ана дилиндә охумалары»² тәләби дэ ирәли сүрүлмүшдү.

В. И. Ленинни милли мәсәлә, милли мэктаб вэ милли дил һаггында олан бир сыра мәгаләләри (бах: Ленин, Әсәрләри, чилд XIX, XX), Сталин йолдашын «Марксизм вэ милли мәсәлә» адлы классик әсәри мәнз бу дөврә аиддир. Ленин вэ Сталин бу әсәрләриндә милли мәсәлә һаггында, хусусән мэктаб мәсәләси һаггында либерал буржуазия

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, II чилд, сәһ. 388—389.

² Енә орада, сәһ. 389.

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 389.

² Бах, «Түмин вэ Зеленкунун редакциясы алтында мәгаләләр мәчмуәси», гәйри халглар мэктаби, сәһ. 117.

нэзэриййэсинин мүртөчө маһиййэтин ифша этмиш, «мэдэни-милли мухтариййэт» кими мүртөчө шүары дармадағын этмишлэр.

Ленин язырды: «Либераллар мүртөчөлөрдөн бунулла фэргленирлэр ки, онлар неч олмазса ибтидаи мэк-тэб үчүн тэдрисин ана дилинде апарылмасы һугугуну гэбул эдирлэр»¹. Лакин бу неч дэ либерал буржуазиянын «мэрһәмэтиндэн» мейдана кэлмирди. Чүнки бу «мэрһәмэт» онда неч бир заман олмамышдыр. Либерал буржуазиянын бу «мэрһәмэтинин» архасында чидди сияси фикирлэр кизленирди. Ленинин яздыгы кими, либерал буржуазия сөздө өзүнү мэрһәмэтли көстөрөрөк, ишин эслинде тамамилэ мүртөчөлөрлө бирлэшир, миллэтлэрин дил бэрабэрлийи һугугуну инкар эдирди. Бу исэ маһиййэт этибарилэ ибтидаи тәһсилан ана дилинде апарылмасы тәләбини арадан галдырмаг иди. Либерал буржуазия милли мәсәләдә өзүнү «юмшаг» көстөрмөклә учгар халгларын көзүнә пәрдә чәкмәк, онлардан өз сияси мөгсәдлэри үчүн истифадә этмәк, өзүнүн ән күчлү дүшмәнини, — фәһлэ синфини парчаламаг вә зәифләтмәк мөгсәдини изләйрди.

Милли диллэрин бэрабэрлийи вә ана дилинде мэктәблэрин тәшкили Ленинин тәләби үзрә 1903-чү илдә хусуси бир маддә кими (§ 8) РСДФП програмына дахил эдилдикдән сонра бундчулар вә тәсвийәчиләр, о чүмлөдән Загафгазия тәсвийәчиләр «мэдәни-милли мухтариййэт» шүарыны ирәли атыб ону мүдафиә этмәйә башладылар. Онлар бу шүары О. Бауэрин милли мәсәлә һагында Австрия програмындан көтүрмүшдүләр.

Болшевикләр, Ленин вә Сталин бундчулара вә тәсвийәчиләрә гаршы кәскин мүбаризә эдиридиләр.

В. И. Ленин 1913—1914-чү илләрдә дәрч олунмуш бир сыра мэгәләләриндә «мэдәни-милли мухтариййэт» шүарынын мүртөчө маһиййәтини ачыб көстөрөрөк языр ки,

бу мухтариййэт «мәктәб ишини миллэтләрә көрә бөлмәкдән ибарәт» олмагла «мәктәб ишини дәвләт әлиндән чыхарыб аырыча олараг бир милләтин ихтиярына вермәйи»¹ тәләб эдир. Бу, мүртөчө бир сиясәт иди. «Зира онун ишдә һаята кечирилмәси пролетариатын гүввәлэринин парчаланмасы вә бир-бириндән айры салынмасы демәк иди.»

В. И. Ленин язырды: «Биз неч дә буна сәй этмәмәлийик, биз һәр чүрә миллэтчилик әлейһинә мүбаризәдә һәгһиги демократик мәктәб вә үмүмиййәтлә сияси азадлыг уғрунда мүбаризәдә бүтүн миллэтлэрин фәһлэлэрини бирләшдирмәйә сәй этмәлийик»².

Ленин башга бир мэгәләсиндә енә һәмин мәсәләйә тохунараг языр: «...мәктәб ишиндә миллэтлэрин бирләшмәсинә наил олмаг лазымдыр ки, мәктәб, ашайышда һаята кечирилән һазырласын»³. «Мэдәни-милли мухтариййэт» исә Сталин йолдашын мәшһур «Марксизм вә милли мәсәлә» әсәриндә көстәрилдийи кими милли мәсәләни һәлл этмир, «...ону кәскинләшдириб долашдыраг, фәһлә һәрәкатынын бирлийини позмаг үчүн, фәһлэлэрин миллиййәтчә бир-бириндән айрылмасы үчүн, араларындакы чәкишмәлэрин күчләнмәси үчүн әлверишли зәмин ярадыр»⁴.

Ленин вә Сталин «мэдәни-милли мухтариййэт» әлейһинә бир дә она көрә мүбаризә апарырдылар ки, «белә планы тәблиғ этмәк ишдә буржуа миллэтчилиийи, шовинизм вә клерикализм идеяларыны ирәли сүрмәк, яхуд онлара көмәк этмәк демәкдир». Ленин язырды ки, мәһз буна көрә «һәр бир милли «мэдәниййәт» үчүн хусуси милли мэктәбләр тәблиғ этмәк мүртөчө һәрәкәтдир»⁵.

Ленин «мэдәни-милли мухтариййәт» шүарына гаршы чыхыркән тәс-

¹ В. И. Ленин, Әсәрлэри, XIX чилд, сәһ. 455.

² Енә орада, сәһ. 455.

³ Енә орада, сәһ. 455.

⁴ И. В. Сталин, Әсәрлэри, II чилд, сәһ. 369.

⁵ В. И. Ленин, Әсәрлэри, XIX чилд, сәһ. 482—483.

вийэчилэр «Правда» тэрэфдарларыны миллэтлэр үчүн ана дилинде мәктэб тәшкил эдилмәсинин «дүшмәни» адландырырдылар. Ленин онларын бу «иттиһамынын» әсассыз олдуғуну ифша эдәрәк язырды: «Чәнаб Анын (тәсвийәчидир—М. М.) бу һәрәкәтинә ялынз күлмәк олар, чүнки һамы билир ки, «Правда»чылар дилләрин там бәрәбәр һүгүглуу тәрәфдарыдырлар»¹.

Ана дилинде мәктэб мәсәләси «мәдәни-милли мухтарийәт» шәраитиндә дейил, ялынз әсл демократик дәвләт гурулдугдан сонра—милләтләрин сияси һүгүг бәрәбәрлийи, онларын дилләринин һүгүг бәрәбәрлийи шәраитиндә һәлл эдилә биләр. Ленин вә Сталин белә бир нөгтейи-нәзәри мүдафиә эдирләр.

Ленин язырды: «Һәгиги демократикләшдирмә шәраитиндә мәктәбләри милләтләрә көрә айырмадан ана дилинин, вәтән тарихинин вә саирәнин мәнәфеини бүтүнлүклә тәмин өтмәк мүмкүндүр»².

Ленин вә Сталин бир дә она көрә мәктәбләрин милләтләрә көрә айрылмасынын әлейһинә идиләр ки, бу әслиндә руһани мәктәбләрин чаһланмасы демәк иди.

Ленин язырды: «Марксистләрин... үмуми мәктәб програмы вардыр. Бу програм, мәсәлә, шәртсиз дүниәви мәктәб тәләб эдир. Марксистләрин нөгтейи-нәзәринә көрә демократик дәвләтдә һеч бир заман вә һеч бир ердә бу үмуми програмдан керийә чәкилмәйә йол вермәк олмаз» (програмы һәр һансы «ерли» фәһләр, дилләр вә саирә илә долдурмаг мәсәләсини исә, ерли әһалинин ғарары тәйин эдир). Мәктәб ишини «дәвләг сәрәнчамындан кәнар өтмәк» вә милләтләрә вермәк принципиндән исә белә чыхыр ки, биз, фәһләләр, демократик дәвләтимиздә халг пулуну руһани мәктәбләринә хәрчләмәк үчүн милләтләрә имкан веририк»³.

Гафгаз халглары үчүн «мәдәни-милли мухтарийәт» тәләб эдән Гафгаз тәсвийәчиләрини ифша эдәрәк Сталин йолдаш язырды: «Мисал үчүн Загафгазия мүсәлманларыны (азәрбайчанлылары — М. М.) көтүрәк. Онларын ән аз фаизи савадлыдыр, мәктәбләринин башында бөйүк һүфуз саһиб олан моллалар дурур; ...асанлыгла баша дүшмәк олар ки, онлары мәдәни-милли иттифаг һалында тәшкил өтмәк — моллалары онлара башчы өтмәк демәкдир, онлары иртичачы моллаларын пәнчәсинә вермәк демәкдир, мүсәлман күтләләринин өз гәддар дүшмәнләри тәрәфиндән мәнәви әсарәт алтына алынмалары үчүн ени бир истинадакаһ яратмаг демәкдир... Загафгазия мүсәлманларыны айырыб мәдәни-милли иттифаг һалына салмағы, йә'ни күтләләри ән гәддар иртичачыларын әсарәти алтына вермәйи тәклиф эдирләр, — мәкәр Гафгаз тәсвийәчиләри бундан яхшы бир шей «тәләб эдә» билмәздиләрми?»¹.

Беләликлә Ленин вә Сталин учғарлар үчүн мәктәб мәсәләси һағгында өзләринин еканә дүзкүн вә ардычыл програмларыны мүдафиә эдиркән «мәдәни-милли мухтарийәт» шуарыны, онун мәктәб програмынын мүртәчә маһийәтини, либәралларын милләтләр үчүн сахта мәктәб сиясәтини сонадәк ифша эдирдиләр.

Ана дилинде мәктәб мәсәләсиндә партия програмынын тәләбләри, Ленин вә Сталин йолдашларын тәләбләри таманлә башга иди. Ленин вә Сталин һәр чүр мәктәби дейил, һәр нөв клерикализм тә'сириндән азад, әсл дүниәви мәктәб тәләб эдирдиләр. Ленин вә Сталин белә бир мәктәби бу вә я диһәр дилин үстүн олдуғу шәраитдә дейил, милләтләрин дилләри арасында там һүгүг бәрәбәрлийи шәраитиндә тәшкил өтмәйи мүмкүн һесаб эдирдиләр. Бу һүгүг бәрәбәрлийи олмадан учғарларда мәктәб һеч бир мүвәффәгийәт газана билмәзди. Партия

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, XIX чилд, сәһ. 498.

² Енә орада, сәһ. 483.

³ В. И. Ленин, Әсәрләри, XX чилд, сәһ. 26.

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, II чилд, сәһ. 388—389.

програмынын тэлэб этдийи ана дилинде мэктеб, бүтүн миллэтлөрдөн олан эйфматкешлэрин бирлэшмэси ишинэ зэрбэ вуран, миллэтчи буржуазиянын дэйирманына су төхөн «милли» мэктеб дейилдир. Бу үмүм-дөвлэт мэктеби, ана дилинде тэд-рисин бүтүн тэлэблэринэ чаваб верэн бир мэктебдир. Ялыз белэ бир мэктеб о заманкы Русияда бүтүн миллэтлөрдөн олан фөһлөлөрин бирлэшмэси ишинэ хидмэт эдэ билерди.

Биринчи дүня муһарибэсинэдэк мэктеб мәсэлэси саһэсиндэ партиямызын Ленин вэ Сталин тәрәфиндэн ирәли сүрүлән нәзәриййә вэ програмы белэ иди.

III.

Биринчи дүня муһарибэси заманы Русияда саяси вәзиййәт чох кәскин бир шәкилдә дэйишди. Бунуңла әләгәдар олараг болшевикләр партиясынын гаршысында дуран саяси вәзифәләр дә дэйишди. Бунуңла әләгәдар олараг милли мәсәлә саһэсиндә партиямызын саясәти дә дэйишмәйә билмәзди.

«...биринчи дүня муһарибэси дөврүндә... сосялист ингилабы күнүн мәсәләси олдуғу заман, — рус марксистләри даһа әввәлки дөврүн саясәти илә кифәйәтләнә билмәздиләр вә онлар милли-мүстәмләкә мәсәләсинин һәллини сосялист чеврилишинин мүгәддәрәти илә бағламағы ләзым билдиләр»¹, чүнки болшевикләр үчүн чохдан айдын иди ки, «милли һәрәкат ялыз буржуазия йыхылдыгдан сонра гәти арадан галха биләр»².

Бу заман милли мәсәлә саһэсиндә партиямызын саясәти нәдән ибарәт иди?

И. В. Сталин йолдаш бу суала өзүнүн «Милли мәсәлә вэ ленинизм» әсәриндә айдын чаваб верир.

«Партия белә һесаб эдирди ки, капитал һакимиййәтинин деврилмәси вэ пролетариат диктатурасынын

тәшкили, мүстәмләкә өлкәләриндән вә асылы өлкәләрдән империалист гошунларынын говулуб чыхарылмасы вә бу өлкәләрин айрылыб өз милли дөвләтләрини тәшкил этмәк һүгугунун тәмин эдилмәси, милли лүшмәнчилиийин вә миллэтчилиийин ләғв эдилмәси вә халглар арасында бейнәмилләл әләгәләрин мөһкәмләндирилмәси, ваһид сосялист халг тәсәррүфаты тәшкил эдилмәси вә бу зәмин үзәриндә халгларын гардашчасына әмәкдашлығынын саһмана салынмасы, — һазыркы шәрәитдә милли-мүстәмләкә мәсәләсинин ән яхшы һәллидир»³.

Бөйүк Октябр сосялист ингилабынын гәләбәси вә бунуңла әләгәдар олараг саяси һакимиййәтин фәһлә синфинин әлиһә кечмәси Ленин—Сталин милли саясәтинин еринә етирилмәси үчүн һәлләдичи шәрт иди.

Чаризмин мөһв эдилмәси вә 1917-чи илин февралында буржуазиянын һакимиййәт башына кечмәсилә милли зүлм арадан галдырылмады.

Милли мөһдудиййәтләрин ләғв эдилмәси һаггында мүвәггәти һөкүмәтин декретиндә чидди чатышмазлыглар вар иди. «Һәр шейдән әввәл, декрет дил барәсиндә милли һүгуг бәрәбәрлиийини мүәййән этмирди»⁴.

Милли мәсәлә һаггында партия програмы ялыз пролетар диктатурасы шәрәитиндә һәятә кечирилә биләрди вә галибиййәтлә дә һәятә кечирилди. Беләликлә дә өлкәмиздә милли зүлм системи ләғв олунду вә милләтләрин һүгуг бәрәбәрлиийи һәятә кечирилди.

Бу тәдбирләр өлкәмиздә «миллэтчилиийи вә милли әдавәти ләғв этмәк үчүн, халглар арасында әтимад яратмаг үчүн ән яхшы бир васитә олду»⁵.

«...Милли зүлмүн мөһв эдилмәсн өлкәмизин кечмишдәки мәзлум милләтләринин милли чәһәтдән дирчәл-

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 390.

² И. В. Сталин, Әсәрләри, III чилд, сәһ. 21.

³ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 391.

⁴ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 390.

⁵ И. В. Сталин, Әсәрләри, II чилд, сәһ. 345.

мәсиһә, ояларын милли мәдәнийәт-
тинин артмасына, өлкәмизин халг-
лары арасында бейнәлмиләл дост-
луг әлагәләринин мөһкәмләnmәсинә
вә сәсялизм гуручулуғу ишиндә он-
ларын арасында әмәкдашлығ яра-
дылмасына сәбәб олду»¹.

Бу сясәт нәтичәсиндә дирчәлмиш
олан миллиәтләр бейнәлмиләлчи бол-
шевикләр партиясынын рәһбәрлик
әтмәкдә олдуғу ени, сәсялист мил-
ләтләрди.

Бүтүн бунлар кечмишдә учгар
халглар олан, инди исә Сталин дост-
луғу аиләсиндә бирләшмиш Совет
Иттифагы халгларынын милли мә-
дәнийәт вә мәктәбләринин инкиша-
фы үчүн көзәл бир шәраит яратды.
Бүтүн бунлар онунла нәтичәләнди
ки, миллиәтләрә вә онларын мәктәб-
ләринә гаршы көһнә, әдаләтсизли-
йин вә мүртәчә мүнәсибәтләрин ләғв
әдилмәси үчүн лазыми шәраит яра-
дылды.

Ленин хусуси оларағ гейд әдирди
ки, биз, зүлмкарларын учгар халг-
лары әздийи «о көһнә, ганлы вә
мурдар кечмиши» дағымалыйығ.
«О кечмиши биз йох әдәчәйик, о
кечмишин дашыны даш үстүндә
гоймаячағыг»².

Сталин йолдаш Октябр сәсялист
ингилабынын гәләбәсиндән сонра
язырды:

«...партия, өлкәмизин дирчәлдил-
миш олан миллиәтләринә бүтүн вар-
лығы илә йүксәлмәкдә, өз милли
мәдәнийәтинин чанландырыб инки-
шаф әтдирмәкдә, ана дилиндә мәк-
тәбләр, театрлар вә башга мәдәни
идарәләр ачмагда... көмәк әтмәйи
лазым билди»³. Бунун үчүн партия
лазым билирди ки, «...керидә гал-
мыш миллиәт вә халгларын зәһмәт-
кеш күтләләринә асанлыгла тәсәр-
руфат, сясия вә мәдәни мүвәффәгий-
ләтләр газанмағ, ирәлиләмиш олан

мәркәзи Русияя—пролетар Русиясы»
на чатмағ имканы версин»⁴.

Совет Иттифагында бирләшән бү-
түн халглар үчүн ана дилиндә мәк-
тәб тәшкил әтмәк вачиб сясия бир-
мәсәлә кими ингилабын илк күнүн-
дән башлаярағ партиянын гаршы-
сында дурмушду. Ленин вә Сталин
йолдашлар бу мәсәләйә чох бөйүк
әһәмиийәт верирдиләр.

И. В. Сталин йолдаш һәлә 1920-
чи илдә язмышды:

«Һеч кәс инкар әтмәз ки, Украй-
на, Азәрбајҗан, Түркүстан... вә баш-
га учгарлар халг күтләләринин мә-
дәни... чәһәтчә тәрәгги әтмәсинә ча-
лышаркән, ана дилиндә мәктәб...
олмадан кечинә билмәзләр»⁵.

Халг күтләләринин мәдәни чәһәт-
дән инкишаф әтмәси үчүн «...һәр
шөйдән әввәл, милли фәрг гоюлма-
дан, өлкәмизин бүтүн вәтәндашла-
ры үчүн ибтидаи тәһсил, сонра да
орта тәһсил мәчбури әтмәк лазым-
дыр»⁶.

Ушагларын мәчбури тәһсилини
һәята кечирмәк үчүн «...өлкәни ана
дилиндә кениш мәктәб шәбәкәси
илә бүрүмәк, онлары, ана дилини би-
лән мүәллимләрлә тәмин әтмәк ла-
зымдыр»⁷.

Һәлә бу азыр «бүтүн идарә апа-
ратларыны миллиләшдирмәк, йә-
ни онларын тәркибини милли әтмәк
лазымдыр»⁸.

«...ана дилиндә мәтбуаты, театр-
лары, кинолары вә башга мәдәни
идарәләри артырыб чоһалтмағ ла-
зымдыр»⁹.

Бүтүн бунлары она көрә мәнз ана
дилиндә әтмәк лазымдыр ки, «мил-
йонларла халг күтләләри мәдәни,
сясия вә тәсәрруфат инкишафы
ишиндә анчағ ана дилиндә, милли
дилдә мүвәффәгийәт әлдә әдә би-
ләрләр»¹⁰.

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, V чилд, сәһ. 49.

² И. В. Сталин, Әсәрләри, IV чилд, сәһ. 397.

³ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 393.

⁴ Енә орада, сәһ. 333.

⁵ Енә орада, сәһ. 393.

⁶ Енә орада, сәһ. 393.

⁷ Енә орада, сәһ. 394.

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 391.

² В. И. Ленин, Әсәрләри, XXII чилд, сәһ. 101, III нәшри.

³ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилд, сәһ. 392.

Лакин ени сосялист миллэтлэр буржуа миллэтлэрдән тамамилә фәргли олдуғу кими, бу ени милли мәдәнийһәтләрнин милли формасы да буржуа мәзмунундан чох-чох узағдыр.

Сталин йолдаш языр: «...бизим ени совет миллэтләринин милли мәдәнийһәтләрни өз мәзмуну әтибарла сосялист мәдәнийһәтләрди».¹

Беләликлә ингилабдан әввәл өлкәмизин габагчыл адамларынын арзуладығлары вә уғрунда мүбаризә апардығлары ана дилиндә мәктәб, ялныз Бөйүк Октябр сосялист ингилабынын гәләбәсиндән сонра Ленин — Сталин милли сиясәтинин тәнтәнәси нәтичәсиндә яранды вә инкишаф әтмәйә башлады.

Партиямызын програмында дейил ки, вәзифә «Ана дилиндә дәрс кечилән...ваһид әмәк мәктәби принципләрини тамамилә һәятә кечирмәк»дән ибарәтдир. Болшевикләр партиясы тәрәфиндән ана дилиндә тәшкил әдилмиш бу чүр мәктәбләр бәрәбәр һүгүглу совет сосялист республикаларында, о чүмлөдән Совет Азәрбайҗанында күндән-күнә инкишаф әдиб мөһкәмләнир.

IV.

Мәктәб сәһәсиндә болшевикләр партиясынын Ленин — Сталин сиясәти Азәрбайҗан ССР-йә нә вермишдир?

Азәрбайҗан халғы әсрләрдән бәри ана дилиндә мәктәбин һәсрәтини чәкмишдир. Онун балалары әсрләр бою доғма дилләриндә охуюб, язмағ сәадәтиндән мөһрум олмушлар. Азәрбайҗан ушағларыны илләр узу-чу әрәб-фарс дилләрини әзбәрләмәйә мәчбур әтмишләр ки, бу «савадын» да һәятда онлар үчүн һеч бир әмәли әһәмийәти олмамышдыр.

О заманкы һаким даирәләрин тәзйиги алтында көһнә Азәрбайҗанын габагчыл адамлары да ана дилиндә дейил, онлар яд олан әрәб-фарс дилләриндә данышыб язмаға мәчбур олмушлар ки, бу да онла-

рын йүксәк вәтәнпәрвәрлик һиссия даима тәһгир әтмишдир.

Чар һөкүмәти Русиянын бүтүн учғарларынын халғлары кими, Азәрбайҗан халғына да ана дилиндә мәктәб ачмағ имканы вермирди.

Әкс-ингилабчы мусават һакимийәти дөврүндә дә Азәрбайҗан халғы ана дилиндән вә ана дилиндә мәктәбләрдән мөһрум иди. Азәрбайҗан халғынын гәддар дүшмәнләри, империализм акентләри, вәтән сатғынлары олан алчағ мусаватчылар һәр васитә илә мәктәбләрдә Азәрбайҗан дилинин әһәмийәтини һечә әндирир, ону гиймәтдән салырдылар. Онлар мәктәбләрдә ана дили әвәзинә бизә яд олан түрк дилини тәдрис әдир вә буну һәясызчасына мәктәбләри «миллиләшдирмәк» әдландырырдылар. Азәрбайҗан әдәбийяты әвәзинә мәктәбләрдә пантүркизм руһу илә ашыланмыш түрк әдәбийяты тәдрис олунурду. Азәрбайҗан тарихи әвәзинә ислам тарихи, Оттоман империясынын гәсбкар мұһарибәләри кечилирди. Азәрбайҗанлы олмаян, лакин Азәрбайҗанда яшаян милләтләрә өз ана дилләриндә мәктәб ачмағ гадаған әдилмишди. Мусаватчылар Оттоман тәсирләрини һәр вәчһлә мәктәб сәһәсинә, ичтиман һәятын бүтүн сәһәләринә ййырдылар. Бу мәғсәдлә онлар мәктәбләри вә китабханалары парнографик вә пантүркист әдәбийятла долдурур, Түркийәдән «мүәллимләр» — часуслар дәвәт әдир, түрк дилиндә мүртәчә мәзмунлу, халға яд вә зидд олан «дәрслик», «гәзет» вә «журналлар» дәрч әдирдиләр.

Беләликлә халғын бу гәддар дүшмәнләри вәтәнимизин мәнәфинә ялныз сияси вә тәсәррүфат сәһәсиндә дейил, мәдәнийһәт сәһәсиндә дә алчағчасына хәянәт әдирдиләр. Бунула да онлар Октябр ингилабы далғаларынын гаршысына алмағ, Бакы пролетариатынын кетдикчә йүксәлән ингилаби һәрәкатыны даяндырмағ умидиндә идиләр.

В. И. Ленин һәлә 1903-чү илдә язмышды ки, фәһлә синфи «ингилабчы пролетариат аяға галхдығы заман буржуазиянын азадлығы, вә-

¹ И. В. Сталин, Әсәрләри, XI чилә, сәһ. 392.

тәһә, дил вә милләт мәнәфеинә нечә хәяһәт этдийини он дәфәләрлә»¹ көрмүшдүр.

Сосыалист ингилабынын гәләбәси, Азәрбайҗанда совет һакимийәтинин гурулмасы ичтимаи һәятын бүтүн сәһәләриндә мусаватчыларын саттын пантүрккәст сиясәтинә сон гойдуғу кими, мәктәб сәһәсиндә дә онларын бүтүн фәалийәтинә һәмишәлик сон гойду. Совет мәктәбинин тарихи Азәрбайҗанда совет һакимийәтинин гурулмасы илә башланыр. Доғма Азәрбайҗан дилиндә әсл халг мәктәбинин тәшкили мәһз бу күндән башланмышдыр.

Совет һакимийәти сайәсиндә Азәрбайҗан халгы һәйкәли аһ дилиндә мәктәб тәшкил әтмәк һүгүғуна малик олду, һәмчинин бу мәктәбин ярадылмасы үчүн лазым олан бүтүн мадди вә башга имканлары да әлдә әтди.

Азәрбайҗан халгы даһи Сталинин аталыг гайғысы сайәсиндә, бөйүк рус халгынын гардашлыг көмәйилә өз ана дилиндә әлә бир мәктәб яратмышдыр ки, Гәрбдә вә Шәргдә капиталын әсарәти алтында инләйән бүтүн халглар бу мәктәбин һәсрәтини чәкирләр.

Ингилабадәк Азәрбайҗанда ана дилиндә ибтидаи мәктәб демәк олар ки, йох иди. Совет һакимийәти илләриндә исә республикамызда йүзләрлә ибтидаи, еддириллик, орта мәктәб, онларча хусуси орта вә али мәктәб ярадылмышдыр. Бу мәктәбләрдә тәһсил ана дилиндә апарылыр. Ушагларымыз бөйүк гардашымыз рус халгынын дилини дә сонсуз һәвәс вә мәһәбәтлә өйрәнирләр.

Азәрбайҗан Совет Сосыалист Республикасында башга милләтләрин мәктәбләринә дә әһни дәрәчәдә бөйүк гайгы көстәрилир. Республикамызда яшайән рус, әрмәни, күрчү вә башга халгларын ушаглары үчүн онларын өз ана дилләриндә мухтәлиф мәктәбләр ачылмышдыр.

Азәрбайҗанын хиласкарлары С. М. Киров, С. Орҗоникидзе, А. Микоян йолдашларын, сынанмыш сталинчү Л. П. Берия вә М. Ч. Бағыров йолдашларын рәһбәрлийи илә ени совет мәктәбләринин тәшкили вә кеһнишләндирилмәси сәһәсиндә бөйүк ишләр көрүлмүшдүр. Бу мәктәбләр көһнәдән бизә ирс галмыш чәһаләт вә мәдәнийәтсизлик, керилик вә савадсызлыгла мүбаризәдә инкишаф әдиб мәһкәмләнмишдир.

1925-чи илдә С. М. Киров йолдаш III. Азәрбайҗан Советләр гурултаһында чыхыш әдәрәк демишди:

«Белә дүшүнүрләр ки, Азәрбайҗанда әһалинин ярысы өз чадрасыны атмагдадыр. Лакин бу дәрин сәһвдир. Чүнки Азәрбайҗан әһалисинин ялыз ярысы чадра өртмүр... Бизим әһалимизин 90 фәиз һәлә өз өмрүнү гаранлығын, чәһаләтин, савадсызлығын гара чадрасы алтында кечирир. Нечә олурса-олсун бүтүн имканлардан, гүввәт вә тәдбирләрдән истифадә әдәрәк, бу «чадранын» кәләчәкдә арадан галдырылмасына наил олмалыйыг»¹.

Һазырда бизим республикамыз башдан-баша савадлылар өлкәсинә чеврилмишдир. Һәлә 1933—34-чү тәдрис илиндә республикамызда үмуми ибтидаи ичбари тәһсил һәятә кечирилиб, гуртармышдыр.

Азәрбайҗан К(б)П-нин XII гурултаһындакы һесабат мәрузәсиндә М. Ч. Бағыров йолдаш демишди: «Азәрбайҗан болшевикләри даһи Сталин йолдашын көстәришләринә һәятә кечирмәк уғрунда мүбаризә әдәрәк вә синфи дүшмәнин, ону акентләринин мүгавимәтини гәти сурәтдә тырааг... шәкилчә милли, мәзһунчә сосыалист мәдәнийәтинин инкишафы ишиндә бөйүк мүвәфғийәтләр әлдә әтмишләр... Бу илә биз үмуми ибтидаи тәһсили баша чатдырмышыг... Бу бөйүк әһәмийәтә малик олан бир амилдир... Чәри тәдрис илиндә Совет Азәрбайҗанында ана дилиндә үмуми ичба-

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, VI чилд, сәһ. 419.

¹ Бах, «Бак. рабочи», 1925-чи ил, 3 декабр.

ри тәһсилін кечирилмәси тәмин әдилмишидр»¹.

Республикамызын бир чох шәһәрләриндә — Бақы, Кировабад, Степанакерт, Нахчыван, Нуха вә башгаларында 1934 — 35-чи тәдрис илиндә еддилик үмуми ичбари тәһсилә кечилмишидр.

Большевикләр партиясынын күндәлик гайғысы нәтичәсиндә Азәрбайжан совет мәктәби бөйүк вәтән муһарибәси дөврүндә дә өз фәалийәтини давам этдирәрәк, гаршысында дуран шәрәфли вәзифәләрин өһдәсиндән мүвәффәгийәтлә кәлмишидр.

Бөйүк вәтән муһарибәсиндән сонра халг тәсәррүфатынын бәрпа вә инкишаф этдирilmәсинин ени Сталин бешиллийи бүтүн республикамызда 1949 — 50-чи тәдрис илиндә еддилик үмуми ичбари тәһсилін тамамилә һаята кечирилиб гуртармасы үчүн шәраит яратмышидр.

Мәктәб сәһәсиндә бизим әлдә этдиймиз наилийәтләр һеч бир капиталист өлкәси илә мүгайисә әдилә билмәз. Тәкчә буну гејд әтмәк кифайәтдир ки, һазырда республикамызын мәктәбләриндә 600.000-дән артыг ушаг охуур. Онлардан 400.000 нәфәрдән артығы азәрбайжанлы балаларыдыр. Бу о демәкдир ки, биздә һәр беш адамдан бири мәктәбә кедир. Һалбуки ингилабдан әввәл Азәрбайжанда охуяларын сайы 20.000 нәфәр иди, бу да бүтүн мәктәб яшлы ушагларын ялыз 10 фаизини тәшкил әдирди. Белә бир факты гејд әтмәйин хусуси әһәмийәти вардыр ки, 1948 — 49-чу тәдрис илиндә республикамызын мәктәбләриндә охуян 257 957 нәфәр гызын 169.478 нәфәри азәрбайжанлы иди. Бу о демәкдир ки, 1914—15-чи тәдрис илинә нисбәтән мәктәбә кедән азәрбайжанлы гызларын сайы 84 дәфә артмышидр.

Һазырда республикамызда муһтәлиф дилләрдә 3.475 мәктәб вардыр. 1.695 ибтидан мәктәбдән 1.538-дә,

1.367 еддилик мәктәбдән 1.169-да вә 413 орта мәктәбдән 292-дә тәһсил Азәрбайжан дилиндә апарылыр.

Ленин — Сталин милли сиясәтинин гәләбәси нәтичәсиндә республикамызда минләрлә кәнч мүәллим етишидрилмишидр.

«Правда» гәзети бу барәдә өз баш мәгаләсиндә язмышдыр: «Тарих халгларын кериликдән прогрессә, чәһаләт вә авамлыгдан һүксәк вә һәртәрәфли мәдәнийәтә доғру бу гәдәр сүрәтлә, бу гәдәр гәтийәтлә ирәлиләмәсини индийәдәк көрмәмиши. Белә ирәлиләмә ялыз совет һакимийәти әсасында, Ленин — Сталин милли сиясәтинин ардычыл сүрәтдә һаята кечирилмәси нәтичәсиндә мүмкүн олмушдур»

Ленин — Сталин милли сиясәтинин гәлибийәтлә һаята кечирилмәсинин чаһаншумул-тарихи әһәмийәтиндән бәһс әдәркән «Правда» Азәрбайжандан ашағыдакы сәчийәви мисалы көстәрир:

«Кичик, лакин сон дәрәчә сәчийәви бир мисал: Бу күнләрдә совет халгы Нахчыван Муһтар Совет Сосјалист Республикасынын 25-чи илдә нумуну һәрарәтлә гејд әтмишидр. Ингилабадәк индики Нахчыван МССР әразисиндә әһалинин һәр йүз нәфәриндән ялыз икиси савадлы, 98 нәфәри исә савадсыз иди. Тәкчә бу, о заманкы керидә галмыш учар мүстәмләкә өлкәсиндә зәһмәткеш әһалинин дәһшәтли мәдәни керилийини айлын көстәрир. Һазырда Нахчыван МССР-дә йүзләрлә ибтидан, еддилик вә орта мәктәб вардыр ки, бунларда он минләрлә зәһмәткеш баласы тәһсил алыр»¹.

Мәктәб вә халг маарифи сәһәсиндә Нахчыван МССР-нин әлдә әтлийи наилийәтләри истисна дейлидр. Муһтар Дағлыг Гарабар Виләйәти дә бу сәһәдәки наилийәтләри илә ифтихар әдир. Бурада һазында 200 мәктәб вардыр ки, онлардан 40-ы орта, 108-и еддиликдир. Бу мәктәбләрдә 40.000-дән

¹ М. Ч. Бағыров, «Азәрбайжан К(б)П МК иши һағында», сәһ. 58—59, 1934.

¹ «Правда», 31 май 1949-чу ил, № 151.

артыг ушаг вә кәңч доғма ана дилиндә тәһсил алыр.

Капиталист өлкәләриндә СССР вә халг демократиясы өлкәләри әлейһинә ени муһарибә ғызышдырмаг үчүн мәктәпләрә бурахылан вәсаитдән кетдикчә даһа чох кәсәрәк һәрби һәрчләрә чалайырлар. Ләкин бизим өлкәмизин бүтүн мүттәфиг республикаларында олдуғу кими Азербайжан СССР-дә дә халг маарифи вә мәктәпләрин эһтиячлары үчүн күлли мигдарда вәсаит сәрф эдалир. Буну гейд этмәк кифайәтдир ки, яһныз 1949-чу илдә республикамызда халг маарифинин эһтиячларына 585 миллион манат бурахылмышдыр. Бу яһныз сосялизм өлкәсиндә мүмкүн олан бир шейдир.

Азербайжанда мәктәб саһәсиндә Ленин — Сталин милли сиясәтинин гәләбәсини тәкчә кәмиийәт дәйишкликләри илә изаһ этмәк олмас. Бизим мәктәбимиз мәфкурә вә тәлим-тәрбийә ишләринин сәвийһәси әтибарилә әлә бир йүксәклийә галхмыш, әлә бөйүк наилийәтләр әлдә әтмишдир ки, буну буржуа өлкәләриндәки мәктәпләр һеч бир заман әлдә әдә билмәзләр. Капиталист өлкәләриндә маариф, мәдәнийәт вә мәктәпләрин күндән-күнә чүрүйүб гәнәззүл әтдийи бир заманда, АБШ-да миллионларла ушағын тәһсилдән кәнарда галдығы бир заманда, Инкитәрәдә, Франсада, АБШ-да вә капитализм һакимийәти алтында олан Түркийә, Иран вә башга өлкәләрдә мәктәпләрин кетдикчә даһа чох фашистләшдирилдийи бир заманда, бүтүн совет мәктәпләри кими Азербайжан мәктәби дә дурамдан ирәлиләйир, яһныз кәмиийәтчә дейил, кейфийәтчә дә ени-ени наилийәтләр әлдә эдир.

Шәхсән Сталин йолдашын тәшәббусу илә партия вә һөкүмәтимизин мәктәб һаггында гәбул әтдийи тарихи гәрарлар үмумийәтлә совет мәктәбинин, о чүмләдән Азербайжан мәктәбинин инкишаф вә һәрәкәт програмы олмушдур. Биз яһныз бу гәрарларын һәтта кечирилмәси саһәсиндә мәктәпләрин ишини көкүн-

дән яхшылашдыра билмишик. Инди мәктәпләримизин мөһкәм тәдрис планлары, әлми чәһәтдән әсасландырылмыш програмлары, йүксәк мәфкурәви сәвийһәдә һазырланмыш дәрсликләри, лазыми әяни вәсаити вә с. вардыр. Бу тарихи гәрарларын һәтта кечирилмәси нәтижәсиндә шәкирдләрин әлмләрин әсаслары илә силәһландырылмасына хүсуси фикир верилмиш, мәктәбдәки бүтүн фәнләрин, хүсусән ана дили вә рус дилинин тәдриси көкүндән яхшылашдырылмышдыр.

Мәфкурәви ишләрин яхшылашдырылмасы һаггында муһарибәдән сонрақы дөврдә УИК(б)П МК-һыа гәбул әтдийи тарихи гәрарлар мәктәбдә тәлим-тәрбийә ишинин ени йүксәклийә галдырылмасына сәбәб олмушдур. Тәлим-тәрбийә ишинин методу хейли яхшылашдырылмыш, мәктәбин дахили интизамы мөһкәмләндирилмишдир. Инди мәктәбдә һәр бир муәллимин фәалийәти онув апардығы тәрбийәви ишин мәфкурәви сәвийһәси илә, тәдрисин кейфийәти уғрунда нечә мубаризә этмәснлә гиймәтләндирилир.

—Пионер вә комсомол тәшкилатлары да мәктәпләримиздә бөйүк иш апарыр. Пионер вә комсомол тәшкилатлары мәктәблиләрин тәлим-тәрбийә ишинин тәшкилиндә, ингилаби байрамларын, тәсәрруфат кампанияларынын һазырланмасы вә кечирилмәсиндә муәллимләрә яхындам көмәк эдирләр.

Һазырда республикамызын әлв мәктәпләриндә тәһсил алан тәләбәләрин һамысы совет орта мәктәбләринин мәзунларыдыр. Тәкчә бу факт өзү Азербайжан мәктәбинин кәмиийәтчә нә гәдәр бөйүк наилийәтләр әлдә әтдийини чох парлаг бир шәкилдә көстәрир. Республикамызын орта мәктәбләри яһныз кечән тәдрис илиндә 5.000 нәфәр мәзун бурахмышдыр ки, бунларын да әксәрийәти али мәктәпләрдә өз тәһсилләрини мувәффагийәтлә давам әтдирир.

Бизим мәктәпләримизин тәрбийә әтдийи кәңчләр ичәрисиндә онларла-

Совет Иттифагы Гәһрәманы, минләрлә орденли, он минләрлә гәһрәман дөйүшчү бардыр ки, бунлар Совет Иттифагынын башга халглары ала бирликдә алман фашистләринә гаршы фәдакарлыглы вурушмушлар. Бизим мәктәбләримиздә йүзләрлә Сосялист Әмәйн Гәһрәманы, нефть сәнаенин, нәглиятин, сосялист кәнд тәсәруфатынын минләрлә габагчыл мүтәхәссиси тәһсил алмышдыр ки, онлар һазырда сосялист чәмийәтимизин мадди базасыны инкишаф этдирмәк үчүн фәдакарчасына чалышырлар. Совет Азәрбайҗанынын ени зиялылар ордусу — мүәллимләр, мүһәндисләр, һәкимләр, аҗраномлар, әлми ишчиләр, инчәсәнәт ишчиләри, шаир вә язычылар — тәһсилләрини бизим мәктәбләримиздә алмышлар. Инди бу совет зиялылары ордусу бизим формача милли, мәзмунча сосялист мәдәнийәтимизи мүвәффәгийәтлә инкишаф этдиррләр. Минләрлә ичтимал хадим, партия, комсомол, совет вә һәмкарлар тәшкилаты ишчиси өз тәһсилни бизим мәктәбләрдә алмышлар вә инди дә чалышдыглары сәһәйә мүвәффәгийәтлә рәһбәрлик эдирләр. Тәрбийә системини бүгүн вәситләриндән истифадә эдән болшевикләр партиясы бу совет кадрларыны марксизм-ленинизм идеялары илә еилаһландырымыш, онлары сосялист гуручулуғумузун мүхтәлиф сәһәләриндәки гайнар әмәли фәалийәтдә тәрбийә эдиб, етишдирмишдир. Бүгүн бу совет адамлары өз илк тәһсил вә коммунист тәрбийәләрини бизим мәктәбләримиздә алмышлар.

«Азәрбайҗан партия тәшкилаты бөйүк Ленин — Сталин партиясына, улу, даһи рәһбәримиз Сталин йолдаша тамамилә садиг олан бөйүк бир орду гәдәр совет зиялылары әтишдирмишдир»¹.

Бу наилийәтләр халгын бүтүн дүшмәнләринә гаршы, хусусән буржуа милләтчиләринә гаршы мүвәф-

фәгийәтлә апарылан мүбаризә нәтиҗәсиндә әлдә эдилмишдир.

Азәрбайҗан язысынын рус әлифбасына кечирилмәси мәдәнийәт сәһәсиндә, хусусән мәктәб сәһәсиндә Совет Азәрбайҗанынын әлдә эгдийи ән бөйүк наилийәтләрдәндир.

«Азәрбайҗан язысынын латын әлифбасындан рус әлифбасына кечирилмәси чох бөйүк мәдәни әһәмийәти олан бир ишдир. Бу тәдбир Азәрбайҗан халгынын кәләчәкдә өз язысыны вә дилини даһа да инкишаф этдирмәси үчүн ән кениш имканлар ярадыр вә бөйүк рус халгынын түкәнмәз мәдәни сәрвәтләриндән там мәнасилә файдаланмаға ярдым эдир.

Рус әлифбасына кечмәк уғрунда башланмыш вә үмумхалг һәрәкәтә шәклини алан бу һәрәкәти партия, һөкүмәт вә шәхсән Сталин йолдаш бәйәнди»¹.

Бөйүк тарихи әһәмийәти олан бу мәсәлә Азәрбайҗан совет мәктәбинин даһа да инкишаф эдиб йүксәлмәсинә чох көмәк әтмишдир.

И. В. Сталин йолдаш 1925-чи илдә язмышды:

«Шүбһәм йохдур ки, Азәрбайҗан коммунист партиясы Азәрбайҗан республикасыны мәзлум Шәрг халглары үчүн бир нүмунә вә онларын империализм зүлмүндән азад эдилмәси уғрунда байрагдар эдә биләчәкдир»¹.

Даһи рәһбәримиз Сталин йолдаш тәрәфиндән Азәрбайҗан болшевик тәшкилатынын гаршысына гоюлан бу шәрәфли вәзифә мүвәффәгийәтлә еринә етирилмишдир.

«Кечмишдә ән керидә галмыш патриархал-феодал мүнәсибәтләри өлкәси олан Азәрбайҗан, совет һәкимийәти гуруландан сонра 20 ил әрзиндә мин иллик инкишафа бәрәбәр бир сычрайышла инкишаф эдәрәк габагчыл сосялист сәнаеи рес-

¹ М. Ч. Бағыров, «Бақы вә Азәрбайҗан болшевик тәшкилатынын тарихиндән», сәһ. 169.

¹ М. Ч. Бағыров, «Бақы вә Азәрбайҗан болшевик тәшкилатынын тарихиндән», сәһ. 160.

¹ М. Ч. Бағыров, «Бақы вә Азәрбайҗан болшевик тәшкилатынын тарихиндән», сәһ. 168.

публикасы олмушдур»¹. Инди Азербайчан ССР габагчыл сәнае өлкәсинә, бөйүк колхоз вә совхозлары олан сосялист кәнд тәсәруффаты өлкәсинә чеврилмишдир. Республикамызын формача милли, мәзмунча сосялист мәдәнийәти күндән-күнә чинчәкләнир.

Совет һакимийәти илләриндә Азербайчанда йүксәк кейфийәтли тәлим-тәрбийә ишилә фәргләнән мәктәпләр ярадылмышдыр. Бу мәктәпләр өзләринин әсл элми-сосялист мәзмуну илә, Шәргин мәзлум халглары үчүн, Иран чәлладларынын милли әсарәти алтында олан, лакин өз азадлыг вә истиглалийәти уғрунда мәрдликлә мүбаризә апаран Чәнуби Азербайчан халгы үчүн ән көзәл бир нумунәдир.

Сосялист гуручулугунун бүтүн сәһәләриндә олдуғу кими мәктәб сәһәсиндә дә әлдә этдийимиз бөйүк наилийәтләр һәммин өлкәләрин халгларыны истисмарчылара гаршы мүбаризәйә руһландырыр.

Өлкәмиздә халг маарифинин наилийәтләри болшевикләр партиясынын, даһин Ленин вә Сталинин ады илә айрылмас сурәтдә бағлыдыр.

«Азербайчан халгынын өз мәдәни ишкишафында әлдә этдийи чох бөйүк мүнәффәгийәтләр, партиямызын бөйүк рәһбәри Сталин йолдашынын ады илә әлагәдардыр.

Халг маарифи, элм, әдәбийят, музыка, рәссамлыг вә ме'марлыг сәһәләриндә Азербайчан халгынын наилийәтләри олдуғча бөйүкдүр»².

Совет Сосялист Республикалары Иттифагынын бәрәбәр һүгуғлу үзүслан Азербайчан ССР-дә Ленин—Сталин милли сиясәтинин гәләбәси Азербайчан мәктәбинин йүксәк пиләйә галдырмышдыр.

¹ М. Ч. Бағыров, «Бақы вә Азербайчан болшевик тәшкилатынә тарихиндән», сәһ. 164.

² Ено града, сәһ. 168.

Халг маарифи вә мәктәб сәһәсиндәки наилийәтләримиз олдуғча бөйүкдүр. Лакин бунунла бәрәбәр гейд этмәк лазымдыр ки, биз мәктәб ишинин яхшылашдырылмасы үчүн зәрури олан ишин һәлә һамысыны көрмәмишик. Республикамызда мәктәб ишләрини даһа да яхшылашдырмағ үчүн Азербайчан болшевикләринин XVII гурултайы халг маарифи ишчиләри гаршысында чинди вә мәс'ул вәзифәләр гоймушдур.

Азербайчан К(б)П-нин XVII гурултайынын гәрары вә М. Ч. Бағыров йолдашын кәстәришләри республикамызын бүтүн халг маарифи ишчиләрини вә мүәллимләрини үмуми ичбари тәһсил ганунуну һәр ердә тамамилә һәята кечирмәк уғрунда мүбаризәйә руһландырыр. Азербайчан болшевикләр партиясынын гәрарлары вә М. Ч. Бағыров йолдашын кәстәришләри илә руһланан маариф ишчиләримиз мәктәбләрдә тәлим-тәрбийә ишинин кейфийәтини йүксәлтмәк, хүсусән ана дили, рус дили, биоложи вә башга фәнләрин тәдрис кейфийәтини йүксәлтмәк, шакирдләрин сияси-мәфкурәви тәрбийәсини яхшылашдырмағ үчүн бүтүн имканлардан истифадә этмәлидирләр. Биз мүәллимин сияси-мәфкурәви сәвийәсини йүксәлтмәк, онун ихтисасыны тәкмилләшдирмәк ишинә инди һәмишәкиндән даһа артыг фикир вермәлийик. Мүәллимләримиз Азербайчан кәңчләринин коммунист тәрбийәсини даһа да яхшылашдырмалы, онлары ярадычы совет вәтәнпәрвәрлийи, халгларын Сталин достлуғу руһунда, өлкәмизин дүшмәнләринә нифрәт руһунда тәрбийә этмәлидирләр.

Мәктәб сәһәсиндә Ленин—Сталин милли сиясәтинин һәята кечирилмәсиндән доған вә бизим мәктәбимизин гаршысында дуран кәләчәк вәзифәләр бунлардан ибарәтдир.